

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Τίτλος πρωτοτύπου: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, Workbook 3 - The Balkan Wars, Edited by Valery Kolev and Christina Koulouri, Series Editor: Christina Koulouri, Thessaloniki, CDRSEE, 2005.

Εισηγητής για το Κοινό Σχέδιο Ιστορίας στο Διοικητικό Συμβούλιο του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Κώστας Καρράς
Διευθυντής: Νέναντ Σέμπεκ

Συντονίστρια Προγράμματος: Θεανώ Σαββάογλου

Γλωσσική Επιμέλεια: Ελένη Σερβετοπούλου

Γραφικός σχεδιασμός: Κουτρουδίτσος Χ. - Διάγραμμα Α.Ε. Γραφικών Τεχνών, Ζωοδόχου Πηγής 93, 114 73 Αθήνα

Εκτύπωση: Πέτρος Μπαλλίδης και Σια Ο.Ε., Γραφικές Τέχνες, Ερμού 4, 144 52 Μεταμόρφωση

Χορηγός της ελληνικής έκδοσης: Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη

Χορηγοί της αγγλικής έκδοσης: Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Οργανισμός των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής για τη Διεθνή Ανάπτυξη (USAID), Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

Δήλωση: Οι χαρακτηρισμοί οι οποίοι χρησιμοποιούνται σ' αυτό το βιβλίο, καθώς και τα υλικά τα οποία παρουσιάζονται εδώ, δε σημαίνουν κατά κανέναν τρόπο την έκφραση οποιωνδήποτε απόψεων εκ μέρους του εκδότη (Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη), ούτε των χορηγών του τελευταίου (Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, USAID, Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη). Οι απόψεις οι οποίες περιέχονται στο βιβλίο αυτό εκφράζουν αποκλειστικά τους συγγραφείς του ως άτομα και δεν αντανακλούν απαραίτητως τις απόψεις του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ή των χορηγών του.

Copyright: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE), Κρίσπου 9, Άνω Πόλη, 54 634 Θεσσαλονίκη

Τηλ: +30 2310 960 820-1, φαξ: +30 2310 960 822

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: info@cdsee.org, Ιστοσελίδα: www.cdsee.org

ISBN SET: 960-86857-7-X

ISBN: 960-88963-0-4

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3
Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Επιμέλεια: ΒΑΛΕΡΙ ΚΟΛΕΦ και ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Διεύθυνση Σειράς: ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Μετάφραση: ΙΟΥΛΙΑ ΠΕΝΤΑΖΟΥ

Θεσσαλονίκη 2005

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	13
Χρονολόγιο	17
Κεφάλαιο Α: Οικονομίες και κοινωνίες	23
I. Οι άνθρωποι	24
Πίν. 1: Η αύξηση των βαλκανικών πληθυσμών, 1878-1912.....	24
Εικ. 1. Μοναστήρι ή Μπίτολα.....	24
Πίν. 2: Οι πληθυσμοί σε πόλεις και πρωτεύουσες των βαλκανικών εθνών - κρατών, 1860-1910.....	25
Εικ. 2. Γυναίκες της Καστοριάς, αρχές 20 ^{ου} αιώνα.....	25
Πίν. 3: Υπολογισμός του πληθυσμού των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1911.....	26
Εικ. 3. Σκηνή από την καθημερινή ζωή στους δρόμους της αγοράς, Θεσσαλονίκη.....	26
Εικ. 4. Αγορά προβάτων στην Κωνσταντινούπολη.....	27
Πίν. 4: Κατανομή του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης σε εθνοτικές ομάδες, 1897.....	27
Εικ. 5. Βοσκοί της Ηπείρου, 1912.....	28
Πίν. 5: Υπερατλαντική μετανάστευση από τα Βαλκάνια, 1876-1915.....	28
Α-1. Ένας έλληνας μετανάστης στις Η.Π.Α., ο Στηβ Χατζής, αφηγείται την εμπειρία του.....	29
II. Οικονομία	30
Πίν. 6: Προϋπολογισμοί των βαλκανικών κρατών, 1898-1912.....	30
Πίν. 7: Κατανομή των δημόσιων δαπανών κατά κεφαλή το 1911.....	30
Α-2. Η γεωργία στην οθωμανική Μακεδονία, περ. 1900.....	31
Εικ. 6. Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας στη Θεσσαλονίκη.....	31
Πίν. 8α: Εξαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911.....	32
Πίν. 8β: Εισαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911.....	32
Εικ. 7. Τα υποζύγια ως μεταφορικά μέσα στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα στην Αλβανία.....	33
Πίν. 9: Το σιδηροδρομικό δίκτυο των βαλκανικών χωρών, 1870-1912.....	34
Α-3. Ανάλυση του βουλγαρικού σιδηροδρομικού συστήματος από έναν υψηλόβαθμο αξιωματούχο του βουλγαρικού στρατού, τον Στρατηγό Φίτσεφ.....	34
Πίν. 10 Ο τηλεγράφος το 1910.....	35
Εικ. 8. Η Βίλα Αλλατίνη στη Θεσσαλονίκη, 1913.....	35
III. Κουλτούρα	36
Εικ. 9. Μάθημα ιστορίας σε γυμνάσιο θηλέων, Αθήνα 1911.....	36
Α-4. Ένα εβραίοπουλο περιγράφει την εμπειρία του από το σχολείο του στη Θεσσαλονίκη, 1904.....	37
Πίν. 11: Αναλφαβητισμός στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα (ποσοστά αναλφάβητων).....	38
Πίν. 12: Δημοτικά σχολεία και μαθητές στην Ευρώπη (τέλη 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα).....	38
Εικ. 10. Εβραίες γυναίκες χορεύουν, Θεσσαλονίκη.....	39
Εικ. 11. Υφάντρες, Αβδέλα 1907 – η πρώτη βαλκανική κινηματογραφική ταινία.....	39
Κεφάλαιο Β: Πολιτική	41

I. Η δυναμική των ιδεολογιών.....	42
Χάρτης 1: Οι εθνικοί πόθοι των βαλκανικών χωρών.....	42
Εικ. 12. Η ρουμανική μπότα – ρουμανική γελοιογραφία, 1913.....	43
Πίν. 13: Αντίπαλες στατιστικές για τη Μακεδονία.....	43
B-1. Οι προσδοκίες ενός σέρβου στρατιώτη.....	44
B-2. Η ιδεολογία της θυσίας, σύμφωνα με ένα ρουμάνο στρατιώτη.....	44
B-3. Τούρκοι και οθωμανισμός.....	44
B-4. Τα αισθήματα των χριστιανών αγροτών απέναντι στους Νεότουρκους στην οθωμανική Μακεδονία.....	45
Εικ. 13. Κομιτατζήδες στην περιοχή της Καστοριάς, αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	46
B-5. Η ιδέα μιας βαλκανικής συμμαχίας από τον Ιβάν Βάζοφ, βούλγαρο ποιητή.....	46
B-6. Βαλκανική ένωση σύμφωνα με το Σερβικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα.....	47
α. Από την ομιλία του αρχηγού του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντιμίτρι Τουκόβιτς, στην αντιπολεμική συγκέντρωση διαμαρτυρίας το 1912.....	47
β. Από την ομιλία του βουλευτή του Σερβικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, Ντ. Λάπτσεβιτς, στην Εθνοσυνέλευση, 7 (20) Οκτωβρίου 1912.....	47
B-7. Αναφορά της Κεντρικής Επιτροπής του Βουλγαρικού Εργατικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (της αριστερής πτέρυγας) προς το Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο.....	47
B-8. Η αναφορά που έστειλε η «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης» στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Γραφείο, 1913.....	48
Πίν. 14: Ανθρώπινοι πόροι στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13.....	49
B-9. Σχετικά με τη σερβοβουλγαρική σύγκρουση για τη Μακεδονία από την εφημερίδα του κυβερνώντος κόμματος στη Βουλγαρία, 1913.....	49
Εικ. 14. Η Αλβανία υπερασπίζεται τη Σκόδρα (Σκούταρι) και τα Ιωάννινα από τον πύθηκο (Μαυροβούνιο), την τίγρη (Ελλάδα) και το φίδι (Σερβία).....	50
Εικ. 15. Η Ρουμανία παρουσιάζεται ως στυλοβάτης του ευρωπαϊκού πολιτισμού.....	51
B-10. Πώς ερμηνεύει ένας επαγγελματίας ιστορικός τα ρουμανικά συμφέροντα αμέσως μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων.....	52
II. Το Ανατολικό Ζήτημα.....	52
B-11. Περιγραφή του Ανατολικού Ζητήματος από γάλλο ιστορικό, 1898.....	52
α. Αντιπαράθεση ισλαμισμού-χριστιανισμού.....	52
β. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι βαλκανικοί λαοί.....	53
γ. Η ευρωπαϊκή συναυλία.....	53
Εικ. 16. «Εξοχο σκιάχτρο», γελοιογραφία του Ε. Μουάνοβιτς (Βελιγράδι, 1912).....	54
Εικ. 17. «Η γαλακτοφόρος αγελάδα», οθωμανική γελοιογραφία, 1909.....	55
B-12. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων όπως περιγράφεται από ένα σλαβομακεδόνα επαναστάτη από το Βέλες.....	55
B-13. Εγκύκλιος του ρώσου υπουργού Εξωτερικών Σαζόνοφ προς τους ρώσους διπλωματικούς αντιπροσώπους στο εξωτερικό, 18 Οκτωβρίου 1912.....	55
B-14. Ένας «αγαθός μονάρχης».....	56
B-15. Άρθρο από ρουμανική εφημερίδα της 16 ^{ης} Ιουνίου 1913 – ημέρας της βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Σερβίας.....	56
B-16. Απόσπασμα από βιβλίο ρουμάνου πολιτικού.....	56
B-17. Επιμερίζοντας τα κέρδη του πολέμου.....	57
Εικ. 18. «Η Ευρώπη και τα έξαλλα παιδιά της», ρουμανική γελοιογραφία, 1913.....	57
III. Αναμένοντας και κηρύσσοντας τον πόλεμο.....	58

B-18.	Το αναπάντεχο του πολέμου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία	58
B-19.	Το διάγγελμα του Γεωργίου Α΄ για την κήρυξη του πολέμου ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, 5 Οκτωβρίου 1912.....	58
B-20.	Κήρυξη του πολέμου από τον βούλγαρο βασιλιά Φερδινάνδο.....	58
Εικ. 19.	«Ταξίδι αναψυχής», οθωμανική γελοιογραφία, 5 Οκτωβρίου 1912.....	59
B-21.	Διάγγελμα του διοικητή της Ανατολικής Στρατιάς, Αμπντουλάχ Πασά προς τον τουρκικό στρατό	60
Εικ. 20.	«Τα Βαλκάνια κατά του τυράννου», 5 Οκτωβρίου 1912 (ελληνική λιθογραφία).....	60
B-22.	Περιμένοντας τον πόλεμο στη Σερβία, 8 Οκτωβρίου 1912.....	60
B-23.	Ένας Βούλγαρος περιγράφει τα λαϊκά αισθήματα πριν από τον πόλεμο	61
B-24.	Αποσπάσματα από δύο εφημερίδες που εκδίδονταν στην αλβανική γλώσσα στο εξωτερικό, οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές απόψεις για τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.....	61
	α. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Βοστώνη.....	61
	β. Από εφημερίδα που εκδιδόταν στη Σόφια	62
B-25.	Αποσπάσματα από τη συμμαχική συνθήκη που υπογράφηκε στις 19 Μαΐου (1 Ιουνίου) 1913 μεταξύ των Βασιλείων της Ελλάδας και της Σερβίας	62
B-26.	Διάγγελμα του βασιλιά Νικολάου του Μαυροβουνίου, 27 Ιουλίου 1913	62
Εικ. 21.	Αποχαιρετισμός στη Σόφια και στην Κωνσταντινούπολη.....	63
Εικ. 22.	Συγκέντρωση Μαυροβουνίων με αφορμή την κήρυξη του πολέμου, 1912	63
B-27.	Διάγγελμα του βασιλιά της Ελλάδας Κωνσταντίνου, 21 Ιουνίου 1913.....	63
B-28.	Οι εφημερίδες και η κοινή γνώμη στη Ρουμανία την παραμονή της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία στη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.....	64
	α. Θέλουμε πόλεμο.....	64
	β. Το πλήθος ήταν τεράστιο.....	64
Εικ. 23.	Χόρα – ένα παραδοσιακός ρουμανικός κυκλικός χορός: στρατιώτες χορεύουν στο δρόμο προς τη Βουλγαρία.....	65
B-29.	Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας επιχειρεί να εξηγήσει τις αιτίες και του στόχους της ρουμανικής εισβολής στη Βουλγαρία	65
B-30.	Διάγγελμα του βούλγαρου πρωθυπουργού, Στ. Ντάνεφ, σχετικά με τη ρουμανική εισβολή στη Βουλγαρία.....	65

Κεφάλαιο Γ: Κοινωνίες σε εμπόλεμη κατάσταση .....

Ι. Τα πολεμικά μέτωπα .....

Εικ. 24.	Ο βουλγαρικός στρατός	68
Γ-1.	Περιγραφή της νίκης του σερβικού στρατού στο Κουμάνοβο	69
Εικ. 25.	Ο τελευταίος χαιρετισμός (η μάχη στο Κουμάνοβο).....	69
Γ-2.	Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό.....	69
Εικ. 26.	Ο διάδοχος του Βασιλείου της Ελλάδας προελαύνει στη Θεσσαλονίκη	70
Εικ. 27.	Ο βούλγαρος βασιλιάς Φερδινάνδος στα ερείπια του κάστρου της Καβάλας	71
Εικ. 28.	Ελληνοβουλγαρική «αδελφoσύνη»	72
Γ-3.	Ένας σέρβος στρατιώτης βοηθά παιδιά Τούρκων.....	72
Εικ. 29.	Τουρκόπουλα χαιρετούν τους σέρβους στρατιώτες, 1912.....	73
Γ-4.	Ο Ριζά Νουρ εξηγεί τις αιτίες της οθωμανικής ήττας	73
Γ-5.	Ο ταγματάρχης Μίλοβαν Γκαβρίλοβιτς περιγράφει πώς αιχμαλώτισε τον Σουκρί Πασά.....	74
Γ-6.	Αναφορά του γάλλου στρατιωτικού ακόλουθου στη Σόφια, όπου ανακοινώνεται η κατάληψη του οχυρού της Αδριανούπολης από το βουλγαρικό στρατό.....	75
Γ-7.	«Η Αδριανούπολη έπεσε!» - άρθρο σε ρουμανική εφημερίδα.....	75
Εικ. 30.	Η διευθέτηση της τουρκοβουλγαρικής σύγκρουσης, ρουμανική γελοιογραφία 1913	76

II. Η Ζωή στο μέτωπο	77
Γ-8. Από το όρος Στάρατς στο Μοναστήρι: το ημερολόγιο ενός νεοσύλλεκτου, που υπηρετεί σε μια παραδουνάβια μονάδα του υγειονομικού (στη μάχη του Κουμάνοβο), αποκαλύπτει την κατάσταση που επικρατούσε στο σερβικό στρατό.....	77
Γ-9. Τα βάσανα των αλόγων όπως τα περιγράφει ένας τούρκος υπολοχαγός.....	77
Εικ. 31. Η μεταφορά των πληγωμένων στρατιωτών από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης.....	78
Γ-10. Η κατάσταση του βουλγαρικού στρατού στη Θράκη, όπως την περιγράφει ένας Γάλλος.....	78
Γ-11. Ένας κροάτης γιατρός εκφράζει τα αισθήματά του μετά την επίσκεψή του στο πεδίο μάχης κοντά στον ποταμό Έβρο (Μαρίτσα).....	78
Εικ. 32. Ο τσέχος γιατρός, Δρ Γιαν Λέβιτ, στο νοσοκομείο του Ομίλου των Σερβίδων Αδελφών.....	80
Γ-12. Ο Ιζέτ Φουάντ Πασά περιγράφει την έλλειψη ψωμιού που βασανίζει τους τούρκους στρατιώτες.....	80
Γ-13. Απόσπασμα από τις αναμνήσεις ρουμάνου στρατιώτη.....	80
Εικ. 33. Ελληνικό στρατόπεδο έξω από την Ξάνθη.....	81
Γ-14. Απόσπασμα από το ημερολόγιο του έλληνα εθελοντή, Βασιλείου Σουρράπα.....	81
Γ-15. Το ηθικό του βουλγαρικού στρατού, όπως αναλύεται από ένα Βούλγαρο με σημαντική θέση στο στρατό, χρόνια μετά το τέλος του πολέμου.....	81
Γ-16. Από τις αναμνήσεις ρουμάνου αξιωματικού σχετικά με τη διάβαση του Δούναβη από την ειδική στρατιωτική πλωτή γέφυρα στην Κοράμπια.....	82
Γ-17. Η συνάντηση των τούρκων και των μαυροβούνιων στρατιωτών στη Σκόδρα μετά την παράδοση της πόλης.....	82
III. Ο παράλληλος πόλεμος	83
Γ-18. Επιστολή του Ιπποκράτη Παπαβασιλείου στη σύζυγό του, Αλεξάνδρα.....	83
Γ-19. Το Ίδρυμα για τη Διεθνή Ειρήνη Κάρνεγκι σχολιάζει τις «παράλληλες» απώλειες από το κάψιμο χωριών και την έξοδο των ανθρώπων.....	83
Εικ. 34. Ερείπια στην πόλη των Σερρών.....	84
Γ-20. Η φυγή των μουσουλμάνων, Οκτώβριος 1912.....	85
Γ-21. Η Βουλγαρική Εξαρχία προσπαθεί να προσηλυτίσει βουλγαρόφωνους μουσουλμάνους στο χριστιανισμό.....	85
Εικ. 35. Εφοδιοπομπή του Βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού.....	85
Γ-22. Επίσημη αποδοκιμασία των βίαιων πρακτικών από το βουλγαρικό Γενικό Αρχηγείο Στρατού.....	86
Γ-23. Η καταστροφή που προκάλεσε ο πόλεμος στα χωριά κοντά στη Σκόδρα και η αγωνία των ανθρώπων που προσπαθούν να βρουν μια «πειστική» αιτία για τη δυστυχία τους – Μια διήγηση της Μαίρη Έντιθ Ντούρχαμ.....	86
Εικ. 36. Φτωχοί, πεινασμένοι άνθρωποι εισβάλλουν στον κήπο του ιταλού προξένου στη Σκόδρα / Σκούταρι (μέσα Ιανουαρίου 1913).....	87
Εικ. 37. Διανομή ψωμιού από τους Βουλγάρους στον πεινασμένο πληθυσμό της Αδριανούπολης, Απρίλιος 1913.....	87
IV. Στα μετόπισθεν	88
Γ-24. Περιγραφή του Βελιγραδίου από ανταποκριτή κροατικής εφημερίδας.....	88
Γ-25. Περιγραφή της Κωνσταντινούπολης από γάλλο δημοσιογράφο.....	89
Εικ. 38. Διανομή βοήθειας στις οικογένειες των στρατιωτών που επιστρατεύτηκαν στη διάρκεια του ρουμανοβουλγαρικού πολέμου, 1913.....	90
Γ-26. Η κατάσταση στη Σκόδρα (Σκούταρι) στη διάρκεια της πολιορκίας της, σύμφωνα με την περιγραφή ιταλού δημοσιογράφου.....	91

Εικ. 39.	Στο Τσέτινιε. Γυναίκες, παιδιά και τραυματισμένοι στρατιώτες	91
Εικ. 40.	Σέρβες εξασκούνται στη χρήση όπλων, 1912	92
Γ-27.	«Η Γυναίκα της Σερβίας».....	92
Γ-28.	Μια Ελληνίδα των ανώτερων στρωμάτων προσφέρει τις υπηρεσίες της ως νοσοκόμα και καταγράφει τις εμπειρίες της.....	92
Γ-29.	Επεισόδιο μεταξύ βουλγάρων πολιτών και ένοπλων ρουμάνων στρατιωτών σε μια ρουμανική ταβέρνα. Αφήγηση ενός ρουμάνου αξιωματικού	93
Εικ. 41.	Νοσοκόμα με άρρωστους στρατιώτες, περ. 1913	93
Εικ. 42.	Τουρκάλες προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως νοσοκόμες στην Κωνσταντινούπολη	93
Γ-30.	Τούρκοι και Εβραίοι στο Βελιγράδι στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου	94
Γ-31.	Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στο Βελιγράδι.....	94
Εικ. 43.	Παιδιά παίζουν πολεμικά παιχνίδια στη Βράνια της Σερβίας	95
Γ-32.	Προσπάθειες για τη συγκέντρωση χρημάτων για τους «Νοτιοσλάβους αδερφούς» στην Κροατία.....	95
Γ-33.	Εθελοντές και δωρεές από την Κύπρο	96
Εικ. 44.	Παιδιά υπηρετούν ως νοσοκόμοι και νοσοκόμες στην Ποντογκόριτσα	97
Εικ. 45.	Η σερβική γυναικεία επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού στη Νέα Υόρκη, η οποία σκοπό είχε τη συγκέντρωση βοήθειας για τους τραυματίες	97
Εικ. 46.	Κύπριος εθελοντής στους Βαλκανικούς Πολέμους	98
Γ-34.	Βούλγαροι γαλατάδες στην Κωνσταντινούπολη	98
Εικ. 47.	Διαφήμιση γάλακτος στην Ελλάδα.....	99

Κεφάλαιο Δ: Εμπόλεμοι και θεατές .....

I. Οι βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας .....

Δ-1.	Οι αποφάσεις για τη στάση που έπρεπε να κρατήσουν οι Αλβανοί σε περίπτωση Βαλκανικού Πολέμου – Σκόπια, 14 Οκτωβρίου 1912.....	102
Δ-2.	Ο Χέρμπερτ Άνταμς Γκίμπονς, περιγράφει την υπεράσπιση της Σκόδρας από τους Αλβανούς	102
Δ-3.	Τηλεγράφημα του αρχηγείου της Αλβανικής Προσωρινής Κυβέρνησης προς τους υπουργούς Εξωτερικών του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, 29 Νοεμβρίου 1912.....	102
Εικ. 48.	Εγκαταλείποντας τη Σκόδρα: μια Μαυροβούνια μάνα με το γιο της μπροστά στον τάφο του πατέρα, Μάιος 1913.....	103
Εικ. 49.	Εξεγερμένοι Αλβανοί από τη Μίρνιτσα ετοιμάζονται να πάρουν μέρος στον πόλεμο εναντίον του τουρκικού στρατού, 1912 (πριν από τον Βαλκανικό Πόλεμο)	103
Δ-4.	Επίσημη επιστολή του προξένου της Αυστροουγγαρίας προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, Αυλώνα, 30 Νοεμβρίου 1912.....	103
Δ-5.	Οι κίνδυνοι της οριοθέτησης της Αλβανίας για την ευρωπαϊκή ειρήνη – μια γαλλική προσέγγιση.....	104
Δ-6.	Μνημόνιο μιας ομάδας σλαβομακεδόνων διανοούμενων που ζούσαν στην Αγία Πετρούπολη, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1913 και παραλήπτη «τις Κυβερνήσεις και τις κοινωνίες των σύμμαχων βαλκανικών κρατών».....	104
Δ-7.	Γάλλος δημοσιογράφος αμφισβητεί την ιδέα μιας αυτόνομης Μακεδονίας, Αύγουστος 1912	105
Εικ. 50.	Έλληνες και σέρβοι διπλωμάτες και αντιπρόσωποι του στρατού στο όρος Καϊμακτσαλάν συζητούν για τον καθορισμό των συνόρων στη Μακεδονία.....	105

II. Τα βαλκανικά εδάφη της Αυστροουγγαρίας.....

Δ-8.	Αποσπάσματα από το βιβλίο «Πόλεμος στα Βαλκάνια 1912/13» που δημοσιεύθηκε το 1914 στη Λιουμπλιάνα, Σλοβενία	106
------	---	-----

Δ-9.	Η σλοβενική άποψη για την κατάσταση στη Μακεδονία.....	107
Δ-10.	Ο «Ορίζοντας» (<i>Obzor</i>), καθημερινή εφημερίδα του Ζάγκρεμπ, 10 Οκτωβρίου 1912.....	107
Εικ. 51.	Κροατική γελοιογραφία, 1912.....	108
Δ-11.	Οι επαρχιακές αψβουργικές αρχές εφαρμόζουν ειδικά μέτρα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	108
Δ-12.	Περιορισμός του εθελοντικού κινήματος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	109
Δ-13.	Σέρβοι εθελοντές στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	109
Κεφάλαιο Ε: Μετά τον πόλεμο		111
I. Πολιτικές συνέπειες		111
Πίν. 15:	Έκταση και πληθυσμός των βαλκανικών κρατών πριν και μετά τον πόλεμο.....	111
Χάρτες 2 και 3:	Εδαφικές μεταβολές στα Βαλκάνια. Η Συνθήκη του Λονδίνου και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου.....	112
E-1.	<i>Finis Turquiae?</i> Τα σχόλια ενός γάλλου δημοσιογράφου, Φεβρουάριος 1913.....	113
E-2.	Απόσπασμα από άρθρο βουλγαρικής εφημερίδας, 26 Ιουλίου 1913.....	113
E-3.	Από την ομιλία του Γιόβαν Σκέρλιτς, συγγραφέα και βουλευτή, στην Εθνοσυνέλευση της Σερβίας στις 18 Οκτωβρίου 1913.....	113
Εικ. 52.	Η απελευθέρωση της υπόδουλης Ελλάδας.....	114
Εικ. 53.	Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου, ρουμανική γελοιογραφία.....	115
E-4.	Οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων για τη Ρουμανία, σύμφωνα με το ρουμάνο ιστορικό Κονσταντίν Κιριτέσκου.....	115
Εικ. 54.	Οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων στο οχυρό της Σκόδρας, Μάιος 1913.....	115
Εικ. 55.	Ο σερβικός στρατός στο Μοναστήρι.....	116
E-5.	Οι αναμνήσεις του Μαρτούλκοφ από την πρώτη επαφή του σερβικού στρατού με τους πολίτες της ιδιαίτερης πατρίδας του, Βέλες, το φθινόπωρο του 1912.....	116
Εικ. 56.	Αλλαγές ονομάτων: από το Ουσκούμπ στα Σκόπια.....	116
E-6.	Ο σέρβος βασιλιάς Πέτρος υπόσχεται ίσα δικαιώματα σε όλους τους λαούς που ζουν στα εδάφη που προσάρτησε η Σερβία, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή.....	117
E-7.	Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας, το οποίο αναφέρεται στις αντιδράσεις του λαού των πρόσφατα προσαρτημένων περιοχών της νότιας Δοβρουτσάς μετά τη λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.....	117
E-8.	Τα εθνικά συμφέροντα της Βουλγαρίας.....	117
II. Κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες		118
Πίν. 16:	Καταστροφές (απώλειες) στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.....	118
Εικ. 57.	Η αποθέωση του Βαλκανικού Πολέμου, ρουμανική γελοιογραφία.....	119
E-9.	Απώλειες του σερβικού στρατού στους Βαλκανικούς Πολέμους.....	120
E-10.	Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: ένα διαφορετικό είδος πολέμου.....	120
E-11.	Η νέα Σερβία – τα αποτελέσματα της πληθυσμιακής απογραφής.....	121
E-12.	Αριθμοί και εγκατάσταση των προσφύγων στη Βουλγαρία σύμφωνα με την αναφορά του πρωθυπουργού Β. Ραντόσλαβοφ στην 17 ^η Εθνοσυνέλευση.....	121
E-13.	Μουσουλμάνοι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη.....	121
Εικ. 58, 59.	Πρόσφυγες.....	122
E-14.	Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων για τη Θεσσαλονίκη, όπως περιγράφονται από τη «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης», 1913.....	122
Πίν. 17:	Μετανάστες από τα Βαλκάνια στην Τουρκία.....	123
III. Ιδεολογικές συνέπειες		123

E-15.	Από ελληνικό αναγνωστικό της Ε΄ Δημοτικού, 1914.....	123
Εικ. 60.	Το εξώφυλλο του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού	124
E-16.	Κριτική των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων από τον παιδαγωγό και δημοτικιστή, Δημήτρη Γληνό, 1926.....	124
E-17.	Η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αισθήματος στη Βουλγαρία, όπως αναδεικνύεται στην ποίηση του Ιβάν Βάζοφ	125
E-18.	Απόσπασματα από τις αναμνήσεις του Μιχαήλ Μαντζάροφ, βούλγαρου πολιτικού του Λαϊκού Κόμματος, στα οποία εκφράζεται η οδύνη του για το χαμό του γιου του.....	126
E-19.	Ένας γνωστός κροάτης συγγραφέας, ο Αντόν Γκουστάβ Μάτος, εκφράζει την οδύνη του για τους νεκρούς σέρβους φίλους του.....	127
E-20.	Τα αποτελέσματα των πολέμων σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διερεύνηση των Αιτίων και του Τρόπου Διεξαγωγής των Βαλκανικών Πολέμων.....	127
E-21.	Η περιοχή του Κιλκίς μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.....	128
	α. Τα αισθήματα ενός Τούρκου, του Ιμπός Αγά.....	128
	β. Συνάντηση με έναν Βούλγαρο.....	128
E-22.	Ο φόβος. Ένα μυθιστόρημα του Νετζατί Τζουμαλί σχετικά με την κληρονομιά των Βαλκανικών Πολέμων	129
	Χάρτης 4: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.....	131
	Βιβλιογραφία	133

Εισαγωγή

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-1913 έχουν εξαιρετική σημασία για την ιστορία του 20^{ου} αιώνα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειές τους επηρέασαν τις πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις της περιοχής για πολλές δεκαετίες και ορισμένες από τις επιπτώσεις τους αποτελούν και σήμερα αντικείμενο επιστημονικών αλλά και δημόσιων συζητήσεων. Οι ιστοριογραφίες των χωρών που πήραν μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους πρότειναν αντιφατικές μεταξύ τους ερμηνείες. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι διαφοροποιήσεις δεν παρουσιάζονται μόνο μεταξύ των διαφορετικών χωρών αλλά και μέσα στα σύνορα της ίδιας χώρας. Σε κράτη όπως η Βουλγαρία και η Τουρκία, το τραύμα της ήττας πυροδότησε το αίτημα για την απόδοση «ευθυνών», ενώ η αναζήτηση των «αιτιών» των πολέμων είχε πολιτικούς στόχους. Στις περιπτώσεις της Σερβίας και της Ελλάδας, που βγήκαν νικήτριες από τον πόλεμο, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι ενσωματώθηκαν – για διαφορετικούς, σε κάθε περίπτωση, λόγους – σε ένα ευρύτερο ιστοριογραφικό πλαίσιο, το οποίο συμπεριλάμβανε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην περίπτωση της Σερβίας και τη Μικρασιατική Εκστρατεία στην περίπτωση της Ελλάδας.

Οι ρίζες των Βαλκανικών Πολέμων πρέπει να αναζητηθούν πίσω στο χρόνο, στα επακόλουθα του ρωσο-οθωμανικού πολέμου του 1877-1878, ο οποίος σηματοδότησε το τέλος της ανατολικής κρίσης της περιόδου 1875-1878 – μιας από τις σημαντικότερες κρίσεις στην ιστορία του λεγόμενου Ανατολικού Ζητήματος. Το ζήτημα αυτό μπορεί να αναλυθεί σε τρεις βασικούς άξονες: το διπλωματικό ανταγωνισμό μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων για την κυριαρχία στα οθωμανικά εδάφη, τη σταδιακή παρακμή της αυτοκρατορίας του σουλτάνου και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των βαλκανικών λαών που αγωνίζονταν για την ίδρυση των εθνών-κρατών τους. Στην κρίση της περιόδου 1875-1878 έδωσαν τέλος οι Μεγάλες Δυνάμεις με το Συνέδριο του Βερολίνου. Εκεί αποφασίστηκε η ανεξαρτητοποίηση του Μαυροβουνίου, της Ρουμανίας και της Σερβίας – χώρες που κέρδισαν νέα εδάφη, όπως και η Ελλάδα – και η δημιουργία της Ηγεμονίας της Βουλγαρίας και της αυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας. Επιπλέον, η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις και να παραχωρήσει αυτονομία και σε άλλες ευρωπαϊκές της κτήσεις: την Αλβανία, τη Μακεδονία, την Ήπειρο, κ.λπ. Η διοίκηση της Κύπρου παραχωρήθηκε στη Βρετανία, ενώ η Αυστροουγγαρία κατέλαβε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Νόβι Παζάρ.

Ωστόσο, η Συνθήκη του Βερολίνου δημιούργησε αρκετές συγκρούσεις και εντάσεις μεταξύ των βαλκανικών εθνών, καθώς δεν ακολούθησε τη νεοτερική αρχή της εθνικότητας στη χάραξη των νέων συνόρων των κρατών. Σε πολλές περιπτώσεις, ήταν αδύνατο να ακολουθηθεί η αρχή αυτή, διότι διαφορετικές εθνότητες συνυπήρχαν και συμβίωναν επί αιώνες. Κανένα από τα βαλκανικά κράτη δεν κατάφερε να πετύχει την εθνική του ολοκλήρωση μέσα σε ένα κράτος και η επιδίωξη της ολοκλήρωσης αυτής έγινε ο κύριος άξονας της εξωτερικής τους πολιτικής. Αυτή ακριβώς η τάση προκάλεσε πολλές κρίσεις: την ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία και τον επακόλουθο σερβοβουλγαρικό πόλεμο το 1885, τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τον ξεσηκωμό στη Μακεδονία το 1903, την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστροουγγαρία και τη διακήρυξη της βουλγαρικής ανεξαρτησίας το 1908, την αλβανική εξέγερση της περιόδου 1910-1912 και κάποιες ακόμα μικρότερης σημασίας εντάσεις.

Παρόλα αυτά η κυρίαρχη τάση στην ιστορία των βαλκανικών χωρών ήταν η ειρηνική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός. Έγιναν προσπάθειες να εγκαθιδρυθούν σύγχρονοι φιλελεύθεροι συνταγματικοί θεσμοί και πολιτικά συστήματα, να συγκροτηθούν ισχυρά επικοινωνιακά δίκτυα μέσα από την ανάπτυξη δρόμων και σιδηροδρόμων, να οικοδομηθεί βιομηχανία και ένα δραστήριο εμπορικό δίκτυο στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Από κάθε άποψη, οι βαλκανικές χώρες οραματίζονταν την ενσωμάτωσή τους στον ευρωπαϊκό κόσμο. Αυτό καλλιέργησε ένα πνεύμα ανταγωνισμού και προόδου. Η ανάπτυξη της εθνικής κουλτούρας αποτέλεσε ένα από τα κύρια πεδία

του εκσυγχρονισμού αλλά και του ανταγωνισμού, ένα πεδίο στο οποίο το κράτος ενεργούσε ως ο κύριος κατασκευαστής της εθνικής ταυτότητας. Αφού όλα τα βαλκανικά έθνη είχαν δημιουργήσει τα έθνη-κράτη τους, ήταν πλέον η κατάλληλη ώρα για τα έθνη-κράτη να εδραιώσουν τα έθνη τους. Τα μέσα που χρησιμοποίησαν προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν η δημόσια εκπαίδευση, οι εθνικοί εορτασμοί και οι επέτειοι, η στρατιωτική θητεία, οι εθνικές εκκλησίες. Το πνεύμα του εθνικισμού ήταν κυρίαρχο σε κάθε γεγονός και σε κάθε διαδικασία.

Ταυτόχρονα, όλα τα βαλκανικά κράτη προσπαθούσαν να εδραιώσουν την ύπαρξή τους, δημιουργώντας τις συνθήκες για περαιτέρω εδαφικές προσαρτήσεις σε βάρος των γειτόνων τους και κυρίως σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στήριζαν τις διεκδικήσεις τους σε εθνογραφικές, γεωπολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες καθώς και σε ιστορικά και πολιτισμικά δίκαια. Πιο αποτελεσματικά εργαλεία για την επίτευξη αυτής της πολιτικής του κρατικού εθνικισμού των βαλκανικών χωρών αποδείχθηκαν τα σχολεία των «μιλέτ» και οι κοινοτικές δομές στις ευρωπαϊκές οθωμανικές επαρχίες, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η διαμάχη μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Η ίδια πολιτική υποστηριζόταν από κάθε είδους αστικές και αλυτρωτικές πρωτοβουλίες.

Στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, η πολιτική συγκυρία στην Ευρώπη έδινε ώθηση σε παρόμοιες εξελίξεις. Η καθιέρωση δύο ανταγωνιστικών στρατιωτικών συνασπισμών – της Αντάντ και των Κεντρικών Δυνάμεων – επηρέασε βαθιά τις διαβαλκανικές σχέσεις. Ο εξοπλιστικός αγώνας δρόμου και ο μιλιταρισμός αποτέλεσαν κυρίαρχα χαρακτηριστικά των κοινωνιών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο στρατιωτικός προϋπολογισμός των κυβερνήσεων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης έφτανε το ένα τρίτο των κρατικών δαπανών. Το μέγεθος των στρατών διπλασιάζονταν και νέα όπλα αγοράζονταν από την Ευρώπη. Όλα τα κράτη προετοιμάζονταν για πόλεμο. Με τη συνεχή πίεση από τις χώρες της Αντάντ και κυρίως από τη Ρωσία, άρχισε να γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής η ιδέα της δημιουργίας μιας βαλκανικής ένωσης, η οποία θα μπορούσε να επιλύσει τα κοινά προβλήματα των βαλκανικών κρατών μέσω της συνεργασίας. Προς αυτήν την κατεύθυνση παρακίνησε τους βαλκάνιους πολιτικούς τόσο ο ιταλο-οθωμανικός πόλεμος του 1911-1912, που είχε ως αποτέλεσμα την κατάκτηση της Λιβύης και των Δωδεκανήσων από την Ιταλία, όσο και η μόνιμη αστάθεια που ταλαιπωρούσε τα ευρωπαϊκά οθωμανικά εδάφη.

Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιταχύνθηκε μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908. Ο τουρκικός εθνικισμός της Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο (ΕΕΠ) αύξησε την εχθρότητα των χριστιανών, ενώ ταυτόχρονα αποξένωσε τους Αλβανούς, το λαό που παραδοσιακά επιδείκνυε νομιμότητα απέναντι στο οθωμανικό καθεστώς. Η αλβανική εξέγερση του 1911 προανήγγειλε ριζικές αλλαγές στην ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ειδικά η Ιταλία και η Αυστροουγγαρία, έδειχναν μεγάλη ανησυχία για το μέλλον της Αλβανίας, ενώ τα γειτονικά βαλκανικά κράτη έτρεφαν προσδοκίες για εδαφικά οφέλη από την ίδια περιοχή. Οι αλβανοί ηγέτες, αντιμέτωποι με τον εφιάλτη του διαμελισμού της χώρας τους από τους γειτονικούς τους λαούς – προοπτική καθόλου απίθανη μετά τις οθωμανικές ήττες στον ιταλο-οθωμανικό πόλεμο – αποφάσισαν να οργανώσουν μια γενικευμένη εξέγερση, προκειμένου να εξασφαλίσουν την αυτονομία τους. Μέχρι τα μέσα Ιουλίου του 1912, οι αλβανοί επαναστάτες είχαν νικήσει τα τουρκικά στρατεύματα και στις 20 Ιουλίου απαίτησαν τη διάλυση του οθωμανικού κοινοβουλίου μέσα σε σαράντα οχτώ ώρες.

Το Φεβρουάριο του 1912 υπογράφηκε ένα σύμφωνο συμμαχίας μεταξύ της Σερβίας και της Βουλγαρίας, ενώ τον Μάιο του 1912 ένα παρόμοιο σύμφωνο υπογράφηκε μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Τον Αύγουστο του 1912 η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο έφτασαν σε μια προφορική συμφωνία. Οι προσπάθειες να ενταχθεί η Ρουμανία στο Βαλκανικό Συνασπισμό αποδείχθηκαν άκαρπες. Η Αντάντ επέβλεπε στενά τη συγκρότηση της ένωσης, με απώτατο στόχο να τη χρησιμοποιήσει στον επερχόμενο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα συμφέροντα ωστόσο των Βαλκάνιων Συμμάχων μετέβαλαν τα πράγματα. Οι Σύμμαχοι πήραν την πρωτοβουλία να ασκήσουν πίεση στην οθωμανική κυβέρνηση ζητώντας μεταρρυθμίσεις και την αυτονομία της Αλβανίας και της Μακεδονίας. Όταν η Υψηλή Πύλη απέρριψε τα αιτήματα, ξέσπασε ο πόλεμος – στις αρχές Οκτωβρίου του 1912 – παρά τις προσπάθειες των Μεγάλων Δυνάμεων να τον καθυστερήσουν.

Στις αρχές Νοεμβρίου, οι Βαλκάνιοι Σύμμαχοι βγήκαν νικητές από την πρώτη φάση του πολέμου. Ο βουλγαρικός στρατός έφτασε κοντά στην Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στη

Θεσσαλονίκη και απέκτησε τον έλεγχο της Ηπείρου και μέρους της Μακεδονίας, ο σερβικός και μαυροβουναϊκός στρατός κατέλαβαν το Κόσοβο, το Νόβι Παζάρ, τη βόρεια Αλβανία και μέρος της Μακεδονίας. Το ελληνικό ναυτικό παρέλυσε τις οθωμανικές επικοινωνίες στο Αιγαίο Πέλαγος, ενώ το βουλγαρικό έκανε το ίδιο στη Μαύρη Θάλασσα. Στα τέλη Νοεμβρίου υπογράφηκε εκεχειρία χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας η οποία συνέχισε τον πόλεμο καταλαμβάνοντας τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου – τη Λήμνο, τη Λέσβο, τη Χίο και τη Σάμο – και προχωρώντας προς τη νότια Αλβανία.

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν στις αρχές Δεκεμβρίου του 1912 στο Λονδίνο, όπου είχαν ήδη συγκεντρωθεί οι πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την επεξεργασία των όρων της ειρήνης. Οι Βαλκάνιοι Σύμμαχοι προσπάθησαν να αποκτήσουν όλες τις οθωμανικές κτήσεις που βρίσκονταν σε ευρωπαϊκό έδαφος δυτικά της γραμμής Μήδειας-Ραιδεστού και τα νησιά του Αιγαίου, συμπεριλαμβανομένης και της Κρήτης. Η Υψηλή Πύλη πρότεινε να παραχωρήσει αυτονομία στη Μακεδονία και την Αλβανία, όχι όμως και εδάφη. Η συμφωνία, την οποία πρότειναν οι Μεγάλες Δυνάμεις, ήταν πιο κοντά στις διεκδικήσεις των Συμμάχων. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν πραξικόπημα στην Κωνσταντινούπολη και την ανάδειξη μιας νέας κυβέρνησης, η οποία διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και ανανέωσε τις εχθροπραξίες από τα μέσα του Ιανουαρίου του 1913.

Η δεύτερη φάση του πολέμου διήρκεσε σχεδόν τρεις μήνες. Η οθωμανική αντεπίθεση στην ανατολική Θράκη απωθήθηκε από το βουλγαρικό στρατό, ο στρατός του Μαυροβουνίου κατέλαβε το οχυρό της Σκόδρας, ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τα Ιωάννινα και ο βουλγαρικός την Αδριανούπολη.

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις άρχισαν πάλι στο Λονδίνο και στις 17 Μαΐου 1913 υπογράφηκε η ειρήνη. Οι Σύμμαχοι πήραν όλα τα οθωμανικά εδάφη στην Ευρώπη δυτικά της γραμμής Αίνου-Μήδειας και επίσης, την Κρήτη. Έπρεπε τώρα να προχωρήσουν στον επιμερισμό των εδαφικών προσαρτήσεων μεταξύ τους και αυτό το κρίσιμο πρόβλημα οδήγησε στη διάλυση του Βαλκανικού Συνασπισμού. Στο μεταξύ, η Ρουμανία διεκδικούσε τη νότια Δοβρουσά. Αρχικά, η Βουλγαρία απέρριψε τις διεκδικήσεις, αργότερα όμως, στη διάρκεια της διάσκεψης της Αγίας Πετρούπολης, τον Απρίλιο του 1913, συμφώνησε να παραχωρήσει την πόλη της Σιλιστρίας. Ωστόσο, ο πραγματικός καταμερισμός των κτήσεων του πολέμου δεν είχε ακόμα ξεκινήσει.

Οι πολιτικοί των βαλκανικών χωρών, οπλισμένοι με κάθε δυνατό επιχείρημα, διεκδίκησαν τα περισσότερα δυνατά εδαφικά οφέλη. Το μήλον της έριδος ήταν η Μακεδονία, όπου ο καθορισμός των συνόρων αποδείχθηκε ένα σχεδόν άλυτο πρόβλημα. Ενώ η διαίρεση μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας ήταν ευκολότερη, η περιοχή που ζητούσε η Βουλγαρία ήταν οριζόντια και διαπερνούσε τις ελληνικές και σερβικές ζώνες κατοχής. Στο εσωτερικό των βαλκανικών κρατών, τα κόμματα της αντιπολίτευσης υποστήριζαν εξαιρετικά ακραίες θέσεις, επιδιώκοντας ένα νέο πόλεμο, αυτή τη φορά εναντίον των πρώην συμμάχων. Οι αλυτρωτικές οργανώσεις απειλούσαν με θάνατο τους ίδιους τους υπουργούς των χωρών τους, εάν συναινούσαν σε παραχωρήσεις εδαφών. Πα'όλα αυτά, οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να προχωρήσουν σε συμφωνίες αποστρατικοποίησης και σε ορισμένες περιπτώσεις το κατάφεραν. Η αυξανόμενη ένταση εκδηλώθηκε με μικρές κλίμακας συγκρούσεις και μεμονωμένα περιστατικά μεταξύ των συμμάχων.

Στις 19 Μαΐου 1913, η Ελλάδα και η Σερβία υπέγραψαν σύμφωνο συμμαχίας στο οποίο ρυθμίζονταν και οι μεταξύ τους εδαφικές διεκδικήσεις. Η ρωσική απόπειρα να οργανωθεί μία ακόμα διάσκεψη του βαλκάνιων πρωθυπουργών στην Αγία Πετρούπολη, προκειμένου να επιλυθούν οι εδαφικές διεκδικήσεις, άργησε να γίνει και αποδείχθηκε αναποτελεσματική. Στις 13 Ιουνίου 1913, ο βασιλιάς Φερδινάνδος διέταξε τον στρατηγό Σάβοφ να επιτεθεί στις σερβικές και ελληνικές στρατιωτικές μονάδες στη Μακεδονία. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος μεταξύ των πρώην συμμάχων ξεκίνησε. Η Ελλάδα, η Σερβία και το Μαυροβούνιο κήρυξαν πόλεμο στη Βουλγαρία, με την υποστήριξη της Ρουμανίας. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έστρεψε επίσης τα στρατεύματά της εναντίον της Βουλγαρίας. Μετά από ένα μήνα σκληρών μαχών, οι Μεγάλες Δυνάμεις αναμείχθηκαν για μία ακόμα φορά και έθεσαν τέλος στη στρατιωτική δράση. Με τις συνθήκες του Βουκουρεστίου και της Κωνσταντινούπολης καθορίστηκαν τα νέα εδαφικά σύνορα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η Ρουμανία πήρε τη νότια Δοβρουσά. Η Σερβία απέκτησε το Κόσοβο, το Νόβι Παζάρ και τη Μακεδονία του Βαρδάρη. Η Ελλάδα την Ήπειρο και τη Μακεδονία του Αιγαίου. Το Μαυροβούνιο προσάρτησε έναν αριθμό γειτονικών περιοχών. Η Βουλγαρία πήρε τη Μακεδονία του Πιρίν και τη Δυτική Θράκη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη. Η Αλβανία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι δημιούργησαν νέα δεδομένα στη χερσόνησο. Καμιά από τις χώρες δεν ήταν πλήρως ευχαριστημένη με τα νέα της σύνορα, ενώ η δυσαρέσκεια ήταν πολύ μεγαλύτερη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Η Ελλάδα απαιτούσε τα νησιά του Αιγαίου, η Σερβία επιδίωκε μια διέξοδο προς τη θάλασσα και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο ήθελε τη Σκόδρα και η Ρουμανία ενδιαφερόταν για την Τρανσυλβανία και τη Βεσσαραβία. Οι εθνικοί αυτοί πόθοι διαμόρφωσαν αντίστοιχα τις πολιτικές των βαλκανικών κρατών λίγο πριν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος ξεκίνησε στα Βαλκάνια. Γι' αυτό και πολλοί σύγχρονοι της εποχής καθώς και μεταγενέστεροι ιστορικοί τον θεώρησαν ως έναν ακόμα βαλκανικό πόλεμο – με την ενεργή συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων αυτή τη φορά.

Επιπλέον, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι γέννησαν το μίσος, την καχυποψία και το φόβο μεταξύ των βαλκανικών λαών. Τα εθνικά αφηγήματα των χωρών εξαφάνισαν κάθε ίχνος από τις προσωπικές μνήμες και τα κοινά αισθήματα των βαλκανικών λαών και διαμόρφωσαν την εικόνα του εχθρού για τα γειτονικά έθνη. Το ψυχολογικό τραύμα των πολέμων, το οποίο βασάνισε για πολλά χρόνια κάθε μια από τις εμπόλεμες χώρες, σε συνδιασμό με το νέο τραύμα που προκάλεσε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν ιδιαίτερα ισχυρό στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας. Το τραύμα αυτό διατήρησαν ζωντανό για πολλές δεκαετίες οι οικογένειες των προσφύγων και επηρέασε τη συλλογική μνήμη του κάθε βαλκανικού έθνους. Από αυτήν την άποψη, οι πόλεμοι ενδυνάμωσαν τα εθνικά αισθήματα και την εθνική ταυτότητα, αυξάνοντας τη σημασία της έννοιας της εθνικής αλληλεγγύης και του κοινού – συλλογικού – πεπρωμένου.

Στόχος του παρόντος Βιβλίου Εργασίας είναι να απομακρυνθεί από τον τρόπο που παραδοσιακά παρουσιάζονται οι Βαλκανικοί Πόλεμοι στα σχολεία και τα πανεπιστήμια ως κατ'εξοχήν πολιτικό γεγονός, όπου κυρίαρχες μορφές είναι αυτές των βασιλέων, των υπουργών και των στρατηγών. Οι άνθρωποι αυτοί έπαιξαν ασφαλώς σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις· παραγνωρίζεται ωστόσο το γεγονός ότι στις στρατιωτικές πράξεις πρωταγωνίστησαν οι κατώτερες βαθμίδες του στρατού – άνθρωποι που στην κανονική τους ζωή ήταν πολίτες – και ότι οι πόλεμοι επηρέασαν την καθημερινή ζωή του συνόλου της κοινωνίας. Η συνήθης σύνδεση του πολέμου αποκλειστικά με τα πεδία της μάχης και τις στρατιωτικές ήττες και νίκες απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Παραγνωρίζει το γεγονός ότι και στα μετόπισθεν οι απλοί άνθρωποι υποφέρουν από τις στερήσεις του πολέμου και το φόβο της απώλειας των αγαπημένων τους προσώπων. Σε εκείνους τους δύσκολους καιρούς, υπήρξαν πράξεις βίας και αγριότητας, ταυτόχρονα όμως και πράξεις ανθρωπιάς και αλληλεγγύης. Ακόμα και στα χαρακώματα και στη διάρκεια των εκχειριρών, οι ανθρώπινες σχέσεις αναπτύσσονταν υπερβαίνοντας τα όρια των στρατοπέδων, στη βάση της κοινής οδύνης.

Στόχος μας είναι να αναδείξουμε τη συνύπαρξη των διαφορετικών όψεων του πολέμου καθώς και πως αυτές οι όψεις έγιναν αντιληπτές από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων σε όλο το εύρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η συγκριτική προσέγγιση μας βοηθά να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα των ιστορικών διαδικασιών και να αναλογιστούμε όχι μόνο τις διαφορετικές θέσεις κρατών και εθνών αλλά επίσης και τις διαφορετικές τάσεις που ενυπήρχαν μέσα στην ίδια κοινωνία, η οποία συνήθως εκλαμβάνεται εξ ορισμού ως «ομοιογενής». Αντιπαραβάλλοντας τις διαφορετικές αντιλήψεις που υπήρχαν εκείνη την εποχή αλλά και αργότερα, επιδιώκουμε να αποφύγουμε την ψευδαίσθηση μιας «μονολιθικής» ιστορίας, όπου η σχετικότητα της αλήθειας θεωρείται εμπόδιο για την κατανόηση του παρελθόντος.

Το συγκεκριμένο Βιβλίο Εργασίας πρέπει να διαβαστεί παράλληλα και συγκριτικά με τα άλλα τρία Βιβλία. Κατ'αρχήν, αποτελεί συμπλήρωμα του Βιβλίου 1, το οποίο περιγράφει τις απαρχές της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεύτερον, έχει κοινά σημεία με το Βιβλίο 2, που παρακολουθεί τη διαδικασία οικοδόμησης των εθνών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι αποτελούν ένα σημαντικό επεισόδιο στη διαδικασία εδραίωσης των βαλκανικών εθνών-κρατών και στην κορύφωση των εθνικών ανταγωνισμών. Τέλος, το Βιβλίο 4, το οποίο καλύπτει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως σημείο αναφοράς και συγκρίσεων, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση τόσο του φαινομένου όσο και της εμπειρίας του πολέμου στη διάρκεια του 20^{ού} αιώνα.

Χρονολόγιο

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1911	Καλοκαίρι	Έναρξη του αλβανικού εθνικού κινήματος
	μέσα Ιουλίου	Επίθεση της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ) στο Ιστίπ της Μακεδονίας. Τα οθωμανικά αντίποινα δίνουν την αφορμή για την έναρξη των συνομιλιών μεταξύ Βουλγαρίας και Σερβίας
	16 Σεπτεμβρίου	Η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διεκδικώντας τη Λιβύη
1912	16 Μαΐου	Μυστική συνθήκη αμυντικής συνεργασίας μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας
	21-27 Μαΐου	Η Ιταλία καταλαμβάνει τα Δωδεκάνησα
	19 Ιουλίου	Εισβολή της ΕΜΕΟ στην Κοζάνη της Μακεδονίας. Τα οθωμανικά αντίποινα προκαλούν οργή στα χριστιανικά βαλκανικά κράτη
	30 Ιουλίου	Αλβανοί επαναστάτες απαιτούν τη διάλυση του οθωμανικού κοινοβουλίου μέσα σε 48 ώρες και θέτουν συγκεκριμένα αιτήματα για την επίτευξη της αυτονομίας τους (να ενωθούν τα τέσσερα βιλαέτια της Σκόδρας, του Κοσόβου, των Ιωαννίνων, του Μοναστηρίου σε μια επαρχία· να υπηρετούν οι αλβανοί στρατιώτες μόνο στα όρια αυτής της επαρχίας· να γίνει η αλβανική, η επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της εκπαίδευσης· να έχουν όλοι οι Αλβανοί το δικαίωμα της οπλοχρησίας)
	15 Αυγούστου (περίπου)	Άτυπη συμφωνία μεταξύ Βουλγαρίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου: η Βουλγαρία χορηγεί στρατιωτικό δάνειο στο Μαυροβούνιο και αναλαμβάνει τα έξοδα του μαυροβουνιακού στρατού στη διάρκεια των εχθροπραξιών. Το Μαυροβούνιο συμφωνεί να προχωρήσει σε προσχεδιασμένη επίθεση εναντίον της Υψηλής Πύλης
	15 Σεπτεμβρίου	Με τη μυστική οδηγία Αρ. 5669, η σερβική κυβέρνηση ενημερώνει τους πρέσβεις της να δράσουν προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης της Οχρίδας και του Πρίλεπ στη Σερβία
	17 Σεπτεμβρίου	Τελεσίγραφο του Βαλκανικού Συνασπισμού (Βουλγαρίας, Ελλάδας, Μαυροβουνίου, Σερβίας) για την άμεση αυτονόμηση της Μακεδονίας σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου. Η Τουρκία και τα βαλκανικά κράτη τίθενται σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και κηρύσσουν επιστράτευση (18 Σεπτεμβρίου)
	18 Σεπτεμβρίου	Σχηματισμός 70 μικρών αντάρτικων σωμάτων της ΕΜΕΟ στη Σόφια για αναγνωριστικές αποστολές και δολιοφθορές σε Μακεδονία και Θράκη
	22 Σεπτεμβρίου	Μυστικό σύμφωνο στρατιωτικής υποστήριξης μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας
	23 Σεπτεμβρίου	Σύσταση των Αποσπασμάτων Εθελοντών Μακεδονίας-Αδριανούπολης από τον στρατηγό Πέταρ Νταρβίνγκοφ για την αρωγή των προσφύγων – με 14.600 μέλη περίπου

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1912	26 Σεπτεμβρίου	Ο στρατός του Μαυροβουνίου επιτίθεται στην Υψηλή Πύλη
	2 Οκτωβρίου	Υπογράφεται στο Ουσύ (της Λωζάννης) συνθήκη ειρήνης μεταξύ της Ιταλίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
	3 Οκτωβρίου	Η Υψηλή Πύλη απορρίπτει το τελεσίγραφο και διακόπτει τις διπλωματικές της σχέσεις με τη Βουλγαρία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία· προσπαθεί ωστόσο να βελτιώσει τις σχέσεις της με την Ελλάδα
	4 Οκτωβρίου	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσει τον πόλεμο στους Συμμάχους. Την επόμενη ημέρα, η Βουλγαρία, η Ελλάδα, το Μαυροβούνιο και η Σερβία (7 Οκτωβρίου) κηρύσσουν τον πόλεμο στην Υψηλή Πύλη. Αρχίζουν οι εχθροπραξίες. Η Ρουμανία διακηρύσσει την ουδετερότητά της
	7-15 Οκτωβρίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την περιοχή της Ανατολικής Ροδόπης και αποκρούει την οθωμανική αντεπίθεση (15-25 Οκτωβρίου)
	8-13 Οκτωβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα στρατού της Βουλγαρίας σπάει την πρώτη οθωμανική γραμμή άμυνας στην Εσκίπολη-Πέτρα και καταλαμβάνει το Λόζενγκραντ, ενώ το 2 ^ο βουλγαρικό σώμα περικυκλώνει την Αδριανούπολη. Στις 13 Οκτωβρίου, ο σερβικός στρατός καταλαμβάνει τα Σκόπια, το Κουμάνοβο, το Βέλες και το Ιστίπ στη Μακεδονία
	9-10 Οκτωβρίου	Ο ελληνικός στρατός νικά στη μάχη του Σαραντάπορου
	15 Οκτωβρίου	Επιβολή του σερβικού διοικητικού συστήματος στις νέες επικράτειες της Μακεδονίας και του Κοσόβου
	16 Οκτωβρίου	Ο πρώτος αεροπορικός βομβαρδισμός στη στρατιωτική ιστορία: ο βομβαρδισμός του οχυρού της Αδριανούπολης από τη βουλγαρική αεροπορία
	17-20 Οκτωβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα του βουλγαρικού στρατού σπάει τη δεύτερη οθωμανική γραμμή άμυνας στο Λουλέ Μπουργκάς-Μπουναρχισιάρ
	19-20 Οκτωβρίου	Ο ελληνικός στρατός νικά στη μάχη των Γιαννιτσών
	27 Οκτωβρίου	Σχηματισμός νέας κυβέρνησης στη Ρουμανία με επικεφαλής τον Τίτο Μαγιορέσκου
	28 Οκτωβρίου	Το πρωί εισβάλλει στη Θεσσαλονίκη ο ελληνικός στρατός (η οποία παραδόθηκε στις 27 Οκτωβρίου) και το απόγευμα οι βουλγαρικές μεραρχίες της Ρίλας, Ξεκινά η διεκδίκηση της Θεσσαλονίκης
	29 Οκτωβρίου	Η Υψηλή Πύλη ζητά ανακωχή από τη Σόφια, ωστόσο η βουλγαρική κυβέρνηση εξαναγκάζεται από τον βασιλιά Φερδινάνδο Α΄ να απορρίψει την πρόταση αποσιωπώντας το γεγονός από τους Συμμάχους
	1 Νοεμβρίου	Ξεκινά η διαδικασία εκχριστιανισμού των Πομάκων στη Ροδόπη. Το Δεκέμβριο αποστέλλεται στην περιοχή επίσημη ιεραποστολή της Βουλγαρικής Εκκλησίας

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1912	4-5 Νοεμβρίου	Το 1 ^ο και το 3 ^ο σώμα του βουλγαρικού στρατού επιτίθεται χωρίς επιτυχία στην 3 ^η γραμμή άμυνας του οθωμανικού στρατού στην Τσατάλτζα
	4-9 Νοεμβρίου	Προκηρύξεις της Κεντρικής Επιτροπής της ΕΜΕΟ ενάντια στη σερβική και στην ελληνική δράση στη Μακεδονία
	9 Νοεμβρίου	Επιβολή της βουλγαρικής διοίκησης στις νέες επικράτειες
	14 Νοεμβρίου	Τα Αποσπάσματα Εθελοντών Μακεδονίας-Αδριανούπολης νικούν τις οθωμανικές δυνάμεις στη Δυτική Θράκη
	18 Νοεμβρίου	Η Μακεδονική-Ρουμανική Εταιρεία πιέζει την κυβέρνηση να αναλάβει δράση
	20 Νοεμβρίου	Ανακωχή μεταξύ Συμμάχων και Υψηλής Πύλης. Η Ελλάδα απορρίπτει την ανακωχή και συνεχίζει την πολεμική της δράση στη Βόρεια Ήπειρο
	20-21 Νοεμβρίου	Πρώτη σύγκρουση μεταξύ των βουλγαρικών και των ελληνικών στρατευμάτων κοντά στη Θεσσαλονίκη. Η σύγκρουση λήγει στα τέλη του μήνα
	28 Νοεμβρίου	Εθνική Συνέλευση συνεδριάζει στην Αυλώνα και διακηρύσσει την ανεξαρτησία της Αλβανίας
	3 Δεκεμβρίου	Ναυμαχία της Έλλης: ο ελληνικός στόλος συγκρούεται με τον οθωμανικό
	3-24 Δεκεμβρίου	Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Λονδίνο. Οι Σύμμαχοι διεκδικούν όλες τις ευρωπαϊκές οθωμανικές επαρχίες δυτικά της γραμμής Μήδειας-Ραιδεστού και την Κρήτη. Η Υψηλή Πύλη προτείνει να εγγυηθεί την αυτονομία της Μακεδονίας, ενώ αρνείται να παραχωρήσει εδάφη. Την ημέρα των Χριστουγέννων, η Υψηλή Πύλη αποχωρεί από τις διαπραγματεύσεις, οι Μεγάλες Δυνάμεις της ασκούν πιέσεις και τελικά οι προτάσεις των Συμμάχων γίνονται αποδεκτές. Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ανακηρύσσει την Αλβανία ανεξάρτητο κράτος (20 Δεκεμβρίου)
	8-17 Δεκεμβρίου	Μυστική αποστολή της Βουλγαρίας στην Κωνσταντινούπολη για τη σύναψη διμερούς ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία
1913	5 Ιανουαρίου	Ναυμαχία της Λήμνου: συγκρούεται ο ελληνικός με τον οθωμανικό στόλο
	16 Ιανουαρίου	Βουλγαρορουμανικό πρωτόκολλο στο Λονδίνο για τον καθορισμό των περιοχών που θα κατέχουν οι δύο χώρες στη Δοβρουτσά. Υπό τη ρωσική πίεση, η Σόφια είναι έτοιμη να επανορίσει τα σύνορα
	21 Ιανουαρίου	Η Υψηλή Πύλη θέτει τέλος στην ανακωχή και ξεκινά τις εχθροπραξίες με το σύνθημα : «Σόφια ή θάνατος!»
	26-28 Ιανουαρίου	Οι οθωμανικές αντεπιθέσεις στην Καλλίπολη και στην Τσατάλτζα καθώς και η απόβαση στο Σαρκίιο αποκρούονται από τα βουλγαρικά στρατεύματα
	30 Ιανουαρίου- 2 Φεβρουαρίου	Άκαρπες οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Ρουμανίας στη Σόφια για τη Δοβρουτσά

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1913	5 Φεβρουαρίου	Η μυστική συνθήκη μεταξύ Ρουμανίας και Αυστροουγγαρίας ανανεώνεται
	21 Φεβρουαρίου	Ο ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τα Ιωάννινα. Επεισόδια μεταξύ Βουλγάρων και Ελλήνων στη Νιγρίτα
	5 Μαρτίου	Δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου Α΄ της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη
	11-13, 2 Μαρτίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει την Αδριανούπολη
	18 Μαρτίου- 26 Απριλίου	Συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αγία Πετρούπολη σχετικά με το ζήτημα της Δοβρουτσάς. Η Βουλγαρία παραχωρεί τη Σιλιστρία στη Ρουμανία και εγγυάται τα προνόμια των Βλάχων στη Μακεδονία. Η ένταση ωστόσο παραμένει
	10 Απριλίου	Ο στρατός του Μαυροβουνίου καταλαμβάνει τη Σκόδρα
	13 Απριλίου	Ανακωχή μεταξύ Υψηλής Πύλης και βαλκανικής ένωσης
	22 Απριλίου	Υπογραφή πρωτοκόλλου μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας το οποίο συνοδεύεται από στρατιωτικό σύμφωνο (1 ^η Μαΐου 1913)
	19-21 Μαΐου	Οι συναντήσεις της ελληνικής και της βουλγαρικής επιτροπής για τη διευθέτηση των συνόρων στη Θεσσαλονίκη καταλήγουν σε συμφωνία. Στο τέλος του μήνα έχει ολοκληρωθεί η οριοθέτηση των συνόρων, με κάποιες εξαιρέσεις
	17 Μαΐου	Η Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου
	19 Μαΐου	Ελληνοσερβική συνθήκη στη Θεσσαλονίκη
	30 Μαΐου	Η Σερβία διακόπτει τη σιδηροδρομική σύνδεση με τη Βουλγαρία
	1 Ιουνίου	Ο βούλγαρος πρωθυπουργός, Ιβάν Εβ. Γκέσοφ παραιτείται και αντικαθίσταται από τον Στόγιαν Ντάνεφ. Στο Βελιγράδι παραιτείται ο πρωθυπουργός Ν. Πάσιτς. Οι εξελίξεις πιέζουν τη Ρωσία, προκειμένου να αναλάβει τη διαιτησία
	5-13 Ιουνίου	Στρατιωτικές συγκρούσεις Βουλγάρων και Σέρβων στην περιοχή του Ζλέτοβο
	15 Ιουνίου	Η ΕΜΕΟ οργανώνει εξέγερση στο Τίκβες, στα μετόπισθεν του σερβικού στρατού, με τη συναίνεση του βούλγαρου γενικού διοικητή
	16 Ιουνίου	Με προφορική διαταγή του βασιλιά Φερδινάνδου Α΄ τα βουλγαρικά στρατεύματα επιτίθενται στο σερβικό στρατό, προκειμένου να βοηθήσουν τους εξεγερμένους. Άλλα βουλγαρικά στρατεύματα καταλαμβάνουν το λιμάνι Ελευθερές στην Καβάλα και βομβαρδίζουν τα ελληνικά πλοία που βρίσκονταν εκεί. Έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου
	18 Ιουνίου	Η βουλγαρική κυβέρνηση σταματά κάθε στρατιωτική δράση και αλλάζει τον ανώτατο γενικό διοικητή, διορίζοντας το ρωσόφιλο στρατηγό Ράντκο Ντιμίτριεφ. Η ρωσική κυβέρνηση προτείνει τη διοργάνωση συνδιάσκεψης

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1913	19-21 Ιουνίου	Μάχη Ελλήνων και Βουλγάρων στο Κιλκίς
	21 Ιουνίου-11 Ιουλίου	Οι Έλληνες φτάνουν στο Σιμιτλή της ανατολικής Μακεδονίας (13 Ιουλίου), όπου τους σταματά ο βουλγαρικός στρατός. Μέχρι τις 15 Ιουλίου, ο ελληνικός στρατός έχει καταλάβει τη δυτική Θράκη
	22-28 Ιουνίου	Ο βουλγαρικός στρατός καταλαμβάνει το Πίροτ στη Σερβία
	28 Ιουνίου	Η Ρουμανία κηρύσσει πόλεμο στη Βουλγαρία και στις 5 Ιουλίου καταλαμβάνει τη βόρεια Βουλγαρία χωρίς να συναντήσει αντίσταση. Στις 11 Ιουλίου η Αυστροουγγαρία σταματά τη ρουμανική προέλαση
	30 Ιουνίου	Η Υψηλή Πύλη προελαύνει προς την ανατολική Θράκη και καταλαμβάνει την Αδριανούπολη (10 Ιουλίου)
	3 Ιουλίου	Ο ρουμανικός στρατός καταλαμβάνει τη Βάρνα στη Βουλγαρία στις 6 Ιουλίου. Το ρουμανικό ιππικό φτάνει στη Σόφια
	4 Ιουλίου	Σχηματίζεται νέα, φιλοαυστριακή, βουλγαρική κυβέρνηση με επικεφαλής το Βασίλ Ραντόλαβοφ
	13 Ιουλίου	Εξέγερση του μουσουλμάνων στη δυτική Θράκη με αίτημα την απόσυρση των βουλγαρικών στρατευμάτων – η «δημοκρατία της Κομοτηνής»
	15-17 Ιουλίου	Βουλγαρική αντεπίθεση εναντίον του ελληνικού στρατού στην περιοχή της Κρέσνας
	29 Ιουλίου	Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφασίζουν να γίνει η Αλβανία «κυρίαρχη και ανεξάρτητη ηγεμονία». Οι Δυνάμεις επιλέγουν ως ηγεμόνα της Αλβανίας τον πρίγκιπα Γουλιέλμο της Βηντ, έναν τριανταπεντάχρονο γερμανό αξιωματικό. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1914, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος δραπετεύει από τη χώρα
	17 Ιουλίου- 16 Αυγούστου	Πραγματοποιείται συνδιάσκεψη ειρήνης στο Βουκουρέστι· κήρυξη ανακωχής στις 18 Ιουλίου
	25 Ιουλίου- 15 Αυγούστου	Αποχώρηση του ρουμανικού στρατού από τη Βουλγαρία
	16 Σεπτεμβρίου	Με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης κανονίζονται οι όροι της ειρήνης μεταξύ Βουλγαρίας και Υψηλής Πύλης. Η δεύτερη παίρνει πίσω την Ανατολική Θράκη και επαναπροσδιορίζει τα σύνορα προς όφελος της Βουλγαρίας· η πρώτη παίρνει τη Δυτική Θράκη
	1 Νοεμβρίου	Στην Αθήνα υπογράφεται συνθήκη ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Υψηλής Πύλης
	19 Δεκεμβρίου	Το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Η επιτροπή για τη χάραξη των συνόρων, την οποία είχε συγκροτήσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, χαράζει τα νότια σύνορα της Αλβανίας και εκχωρεί την Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο, τα οποία είχαν καταλάβει οι Έλληνες, στην Αλβανία

Χρόνος	Μήνας	Γεγονότα
1914	13 Φεβρουαρίου	Η Ελλάδα αποκτά τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου εκτός από την Ίμβρο, την Τένεδο και το Καστελλόριζο και αποσύρει τα στρατεύματά της από τις περιοχές που εκχωρήθηκαν στην Αλβανία
	28 Φεβρουαρίου	Οι Έλληνες της νότιας Αλβανίας (Βόρειας Ηπείρου) διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους με αρχηγό τον Γ.Χ. Ζωγράφο, πρώην υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας
	28 Ιουλίου	Δολοφονία του διαδόχου Φραγκίσκου-Φερδινάνδου στο Σεράγεβο της Βοσνίας. Η Βιέννη στέλνει τηλεσίγγραφο στο Βελιγράδι – αρχή της κρίσης του Ιουλίου
	1 Αυγούστου	Η Αυστροουγγαρία κηρύσσει πόλεμο στη Σερβία – έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Όλα τα βαλκανικά κράτη διακηρύσσουν την ουδετερότητά τους